

21577 - احکام عاریه

سوال

عاریه یعنی چه؟ و احکام آن چیست؟

پاسخ مفصل

فقها - رحمهم الله - عاریه را اینگونه تعریف کرده‌اند که عاریه: مباح کردن سود بردن از چیزی است که می‌شود از آن سود برد و پس از سود بردن از آن باقی می‌ماند و می‌شود آن را به صاحبش پس داد.

با این تعریف، آنچه سود بردن از آن ممکن نیست مگر با از بین رفتن عین آن، از تعریف عاریه خارج می‌شود، مانند خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها.

عاریه بر اساس کتاب و سنت و اجماع، مشروع است.

الله تعالی می‌فرماید:

﴿وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ﴾ [مَاعُونَ: ۷]

(و از [عاریت دادن] وسایل ضروری زندگی دریغ می‌ورزند).

یعنی: وسایلی که مردم به یکدیگر امانت می‌دهند. الله تعالی کسانی را که از عاریت دادن وسایل خود به کسی که به آن نیاز دارد خودداری می‌کنند مورد نکوهش قرار داده است و کسانی که عاریت دادن را واجب می‌دانند به این آیه استناد کرده‌اند و این انتخاب شیخ الاسلام ابن تیمیه - رحمه الله - است، در صورتی که مالک غنی باشد.

پیامبر - صلی الله علیه وسلم - اسبی را از ابوطلحه عاریت گرفت و از صفوان بن امیه چند زره را به عاریت گرفت.

دادن عاریه به نیازمند آن کار نیکی است که برای عاریت دهنده ثواب بسیار دارد؛ زیرا در عموم همکاری در کار نیک و تقوا به حساب می‌آید.

برای درستی عاریه چهار شرط لازم است:

یکی اینکه: عاریت دهنده اهلیت آن را داشته باشد، زیرا عاریت دادن نوعی بخشش است و بخشش از کودک و مجنون و سفیه پذیرفته نیست.

دوم آنکه: عاریت گیرنده با اهلیت بخشش به او را داشته باشد: یعنی پذیرفتن او مورد قبول باشد.

شرط سوم: نفع آنچه به عاریت داده می شود مباح باشد. بنابراین به عاریت دادن بردهٔ مسلمان به کافر و عاریت دادن شکار به کسی که در احرام است جایز نیست، زیرا الله تعالی می فرماید:

﴿وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ [مائده: ۲]

(و در گناه و تجاوزگری دستیار هم نشوید).

شرط چهارم: خود آن چیزی که عاریت داده می شود با ماندن اصل آن استفاده کرد قابل استفاده باشد. (با استفاده کردن تمام نشود، بنابراین عاریت دادن غذا درست نیست زیرا با استفاده تمام می شود اما عاریت ظرف غذا جایز است چون با استفاده از بین نمی رود).

شخصی که چیزی را عاریت داده می تواند هرگاه که خواست عاریهٔ خود را پس بگیرد مگر آنکه پس گرفتن عاریه در آن لحظه باعث زیان دیدن شخصی باشد که عاریت گرفته است. مثلاً اگر کسی یک کشتی را برای حمل بار خود به عاریت بگیرد؛ در این صورت مالک نمی تواند عاریت خود را تا وقتی که در دریاست پسر بگیرد. یا اگر دیواری را عاریت بگیرد تا چوب هایش را به آن تکیه دهد، تا وقتی که چوب ها به دیوار تکیه داده شده نمی تواند عاریهٔ خود را پس بگیرد.

بر شخصی عاریت گیرنده واجب است که بیشتر از مال خود از آن محافظت کند تا آن را سالم به صاحبش برگرداند، زیرا الله تعالی می فرماید:

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾ [نساء: ۵۸]

(الله به شما فرمان می دهد که امانت ها را به صاحبان آنها بازگردانید)

این آیه دال بر وجوب برگرداندن امانات از جمله عاریه است. و رسول الله - صلی الله علیه وسلم - می فرماید: «امانت را به کسی که تو را امین دانسته برگردان». بنابراین نصوص دال بر وجوب محافظت از چیزی است که به امانت به شخص داده می شود و همچنین وجوب پس دادن سالم آن به صاحبش و عاریت نیز در این عموم داخل است زیرا شخصی که به او عاریه داده اند بر آن امین شمرده شده و از او انتظار امانت داری می رود و سود بردن از آن چیز در حدود عرف به او اجازه داده شده و نباید در استفاده از آن چنان زیاده روی کند که به تلف شدن آن بینجامد یا از آن در کاری استفاده کند که برای آن مناسب نیست زیرا صاحبش به او چنین اجازه ای نداده است و الله تعالی می فرماید:

﴿هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ﴾ [الرحمن: ۶۰]

(آیا پاداش احسان، جز احسان است؟)

و اگر آن را در غیر کاربردش استفاده کرد و تلف شد، ضمان بر او واجب می‌شود به دلیل سخن پیامبر - صلی الله علیه وسلم - می‌فرماید: «بر شخص [ضمان] چیزی که برداشته لازم است تا آنکه آن را ادا کند» به روایت پنج کتاب و حاکم آن را صحیح دانسته است. این دال بر وجوب برگرداندن چیزی که شخص از مال دیگری برداشته است و ذمه‌اش پاک نمی‌شود مگر با رسیدن آن چیز به صاحبش یا کسی که در مقام صاحب آن است.

و اگر آنچه به عاریت گرفته شده در استفاده معمول و معروف آن تلف شد، عاریت گیرنده ضامن نمی‌شود زیرا عاریت دهنده به او اجازه این استفاده و آنچه بر آن مترتب می‌شود را به او داده است بنابراین ضامن نیست.

علما درباره ضمان عاریتی که به دلیل استفاده در غیر هدف عاریه تلف شده برای عاریت گیرنده اختلاف نظر دارند. گروهی به وجوب ضمان آن نظر داده‌اند چه بر اثر تعدی [و سهل انگاری] باشد یا بدون تعدی؛ به دلیل عموم سخن پیامبر - صلی الله علیه وسلم - که: «بر شخص [ضمان] چیزی که برداشته لازم است تا آنکه آن را ادا کند» مانند آنکه حیوان عاریت داده شده بمیرد یا لباس عاریتی بسوزد یا جنس عاریت داده شده دزدیده شود. گروهی دیگر بر این نظر هستند که اگر به دلیل تعدی نباشد ضمان ندارد، زیرا ضمان لازم نیست مگر در صورت تعدی و این قول راجح است، زیرا عاریت گیرنده به اجازه صاحبش آن را به عاریت گرفته بنابراین نزد او امانت است مانند ودیعه.

با این حال بر عاریت گیرنده واجب است که از عاریت محافظت کند و به آن اهتمام ورزد و وقتی کارش با آن تمام شد فوراً آن را به صاحبش برگرداند و درباره آن سهل انگاری نکند یا آن را در معرض تلف قرار ندهد زیرا نزد او به امانت است و صاحب آن با عاریت دادنش در حق او نیکوکاری کرده و {مگر جزای نیکوکاری جز نیکوکاری است}؟